

УДК 81'271.12'373.21(477)''19''

СОЦІОЛІНГВІСТИКА Й ЕКОЛІНГВІСТИКА: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга Шульган

*Тернопільський кооперативний торговельно-економічний коледж
вул. Руська, 17, Тернопіль, 46001, Україна
shulhan.olha@yandex.ua*

У статті простежено зв'язок між такими лінгвістичними дисциплінами, як соціолінгвістика та еколінгвістика. Акцентується увага на їх взаємодії при дослідженні ойконімії України ХХ століття. Враховуються соціальні зміни мовного середовища України, спровоковані радянською владою. Робиться спроба знайти точки перетину соціолінгвістики та еколінгвістики на мовному та соціальному рівнях в ойконімії. Аналізуються основні типи порушень мовних норм при перейменуванні населених пунктів України (з урахуванням соціальних змін у ХХ столітті).

Ключові слова: соціолінгвістика, еколінгвістика, мовна норма, ойконім, ойконімія.

Проблеми взаємодії української мови та навколишнього світу досліджує соціолінгвістика та еколінгвістика. Так, соціолінгвісти звертають увагу на перебіг мовної ситуації України (В. Брицин, О. Тараненко, В. Чемес та ін.); досвід мовних політик інших країн з потребою його застосування до розв'язання мовних проблем нашої країни (Б. Ажнок, Ю. Жлуктенко, О. Чередниченко та ін.); на змішане українське мовлення, відоме під назвою «суржик» (Л. Біланюк, Л. Ставицька, М. Флаєр та ін.), а також на проблеми реалізації функції державної мови (І. Вихованець, А. Загнітко, І. Фаріон та ін.).

В українській еколінгвістиці досліджено лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (І. Розмаріца), вивчено комунікацію як інструмент екологічної політики (О. Беляков), проаналізовано екологічну етику журналу «The Ecologist» у контексті глобалізаційних процесів у соціальних комунікаціях (Т. Бондаренко), простежено висвітлення екологічної тематики на сторінках сучасної української преси (Д. Олтаржевський), показано формування української екологічної термінології (С. Овсейчик) та досліджено український ономастикон посттоталітарної доби крізь призму еколінгвістики (Л. Нуждак).

Застосування еколінгвістичного аспекту зумовлене необхідністю вирішення проблем взаємодії між мовою, людиною, природою та номінацією населеного пункту. Залучаючи до ойконімії соціальний вимір, можна глибше проникнути в природу номінацій населених пунктів, виявити умови їх побутування й динаміку розвитку, по-новому представити ойконімію України ХХ століття як явище суспільне.

Мета нашої статті – розкрити взаємодію еколінгвістики та соціолінгвістики на прикладі дослідження ойконімії України ХХ століття. Завдання роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають: 1) розгляд соціальних реформацій, які спричинили зміни в ойконімії ХХ століття; 2) оцінку адміністративно-територіального устрою України ХХ століття з точки зору еколінгвістики та соціолінгвістики, а також правомірності / неправомірності перейменувань поселень; 3) вияв проблемних в

еколінгвістичному плані зон порушень мовних норм української мови при перейменуванні населених пунктів України.

На матеріалі довідників адміністративно-територіального поділу УРСР спробуємо обґрунтувати зв'язок еколінгвістики і соціолінгвістики. Основними методами дослідження є описовий та зіставний, які дозволяють з'ясувати взаємодію ономастичної лексики української мови минулої доби і середовища, в якому вона побутувала.

Мова обслуговує соціум у всіх сферах людської діяльності, у тому числі й ойконімію [1: 19]. Лексична система, зокрема її пропріальна лексика на позначення назв поселень, виявляє вплив позамовних чинників.

Екологія мови, з одного боку, є частиною знань про природу, а з іншого – суспільство і культуру [2]. Тому численні перейменування назв населених пунктів і мають еколінгвістичне підґрунтя.

Ойконімія, як явище мовне, не є статична: це складна й динамічна система, яка постійно видозмінюється залежно від соціально-культурних умов середовища. Суспільно-політичні процеси в Україні, що мали місце в XX столітті до встановлення незалежності, негативно впливали на розвиток та формування цієї онімної системи: часті, а подекуди й масові перейменування спричинили втрату приналежності назв поселень до історичної спадщини народу. Однією з причин цього є те, що впорядкування, перейменування поселень у XX столітті здійснювали комісії, більшість членів яких були далекі від філології, української науки, культури [3: 4].

Хоча за чинним українським законодавством надання власних назв населеним пунктам здійснюється за спеціальними ухвалами Верховної Ради України, яким передують фахова мовознавча експертиза, в сучасному офіційному ойконіміконі України все ще залишається приблизно 1% онімів, які не відповідають нормам сучасної української літературної мови [4: 167].

Відхилення від норм української літературної мови у структурі колишніх і сучасних українських ойконімів спостерігається на фонологічному, морфемному, словотвірному та лексичному рівнях. Наприклад, фонологічній структурі української літературної мови суперечать такі офіційні варіанти сучасних ойконімів: *Мечнікове* замість *Мечниково* (Хр.), *Міжгір'є* замість *Міжгір'я* (Хм.), *Мільярдівка* замість *Мільярдівка* (Од.), *Свободний* замість *Свобідний* (Дн.), *Єлисаветівка* замість *Єлизаветівка* (Кв.), *Ново-Літвіновка* замість *Ново-Литвинівка* (Хс.), *Осовці* замість *Осівці* (Вл.), *Парасковія* замість *Параскевія* (Хр.), *Чкаловка* замість *Чкалівка* (Днп.) та ін. [5: 6]. У структурі цих ойконімів наявне ігнорування наслідків чергування етимологічних /o/, /e/ з /i/ в новозакритих складах; /c/ із /z/ в іменах; хибне вживання фонем /e/ на місці колишнього Ъ; вживання замість ойконімів на **-івка** варіантів на **-овк-(а)** тощо.

Складені ойконіми часто містили, а подекуди містять і сьогодні, власне автентичний чи іншомовний компонент, що вказував на етнічну приналежність території. Ще на початку XX століття населені пункти мають назви: *Волоські Коричинці* (Хм.), *Копче-Українське* (Вл.), *Красів Руський* (Вл.), *Красів Чеський* (Вл.), *Ляцько-Шляхетське* (І-Ф), *Хаджі-Курда* (Од.) та ін. У 1947 році ці назви замінені іншими номінаціями без попередньої наповненості: *Волоські Коричинці* перейменовано на *Коричинці* (Хм.), *Копче-Українське* – на *Копче Перше* (Вл.), *Красів Руський* – на *Красів* (Вл.), *Красів Чеський* – на *Красів Другий* (Вл.), *Ляцько-Шляхетське* – на *Липівка* (І-Ф), *Хаджі-Курда* – на *Комишівка* (Од.) [5: 6].

До складу ойконімії України були включені назви у формі субстантивованих прикметників у чоловічому (хутори) та середньому (села) роді. Більшість таких «нових» ойконімів є виразно штучними утвореннями. Наприклад: *Штормове* (АРК), *Лісове* (Тр.), *Світлогірське* (Днп.), *Городищенське* (Лв.), *Донське* (Од.), *Квітневе* (Лв.), *Жирівське* (Лв.), *Заводський* (Лв.), *Тополіне* (Дн.), *Красноріченське* (Лг.), *Привітне* (Рв.), *Берегове* (Лг.) та ін. [5: 6].

Відбулося вилучення з офіційного вжитку семантично-неприйнятних, пейоративних назв, що сприймалися як образливі. Наприклад: *Кабани* змінено на *Красноріченське* (Лг.), *Чортовець* – на *Назаренкове* (ІФ), *Телепеньки* – на *Гавришівку* (Вн.), *Вовки* – на *Малий Бакай* (Пл.) [5: 6].

Назви населених пунктів, що утворилися шляхом осново- та словоскладання, які зазнали змін: *Ганно-Зачатівка* перейменовано на *Світлогірське* (Днп.), *Жабокряки* – на *Квітневе* (Лв.), *Карайдубина* – на *Бережанка* (Хс.), *Новоолексіївка* – на *Лазурне* (Хс.) [5: 6].

При творенні нових назв використовувалися архаїчні форманти -івц(і), -ськ-: *Ново-Іванівка* замінено на *Іванівський* (Днп.), *Ольбле-Ляцьке* (Вл.) – на *Осівці* (Вл.), *Руда* – на *Рудківці* (Лв.), *Яма* – на *Сіверськ* (Днп.) [5: 6], які вживалися у сиву давнину.

Структуру ойконімії України порушено і в результаті включення до складу назв населених пунктів численних штучних складних найменувань із препозитивними ад'єктивними компонентами на зразок: *Березо-*, *Верхньо-*, *Зелено-*, *Красно-*, *Світло-* тощо, що пишуться з назвами разом (правопис їх нічим не обумовлений). Наприклад: *Березоватка* (Кр.), *Березолуки* (Вл.), *Верхньоторецьке* (Днп.), *Верхньо-Тузове* (Лг.), *Зеленодільське* (Лг.), *Зеленопілля* (Лг.), *Краснопіль* (Рв.), *Красноріченське* (Лг.), *Світлогірське* (Днп.), *Світлодолинське* (Од.) [5: 6].

Значної деформації зазнала ойконімія система України і в зв'язку з уведенням до її складу назв поселень, утворених від прізвищ різного рангу партійних і військових функціонерів: *Буданівка* (Тр.), *ім. Седова Г. Я.* (Дн.), *Котовське* (Зп), *Ленінське* (Хс.) (усього 9 подібних номінацій лише у 1947 році – *О. Ш.*), *Пігареве* (Тр.), *Погребнякове* (Кр.), *Стаханов* (Лг.), *Сталінське* (Днп.), *Челядінове* (АРК) і т.п. [5: 6]. Наприклад, перейменування міста *Змієва* (Хр.) на *Готвальд* визначали чинники: необхідність увіковічнити пам'ять першого секретаря ЦК компартії Чехословаччини; потреба змінити назву міста, яка в окремих функціонерів і людей, далеких від історії та культури народу, асоціювалася зі «змієм», а не з історією та культурою України.

Звичайно, деякі випадки перейменування населених пунктів наприкінці ХХ століття можна назвати й правомірними. Це стосується тих ойконімів, які несли числове навантаження. Наприклад: *Веселий Кут Другий* перейменовано на *Веселий Кут*, *Гольма Перша* – на *Гольма* (Од.), *Миколаївка Перша* – на *Миколаївка* (Днп.), *Новоселівка Друга* – на *Новоселівка* (Зп.), *Тростянець Перший* – на *Тростянець* (Од.) тощо [5: 6].

Частково правильними можна вважати й нові назви населених пунктів, що утворилися шляхом заміни дволексемної назви в однолексемну. Наприклад: *Український Робітник* змінено на *Українське* (Хс.), *Слобода-Ялтушківська* – на *Ялтушків* (Вн.), *Великий Боратин* – на *Боратин* (Вл.), *Новини Чеські* – на *Новини* (Рв.), *Милятин-Почапка* – на *Почапка* (Рв.), *На Горі* – на *Нагірний* (Лв.) та ін. [5: 6].

Більшість ненормативних лексичних варіантів українських ойконімів локалізується переважно на сході та півдні України. Їх появу можна пояснити, як правило, впливом російської мови, який часто має історичну й адміністративну природу. На заході України кількість ненормативних лексичних варіантів набагато нижча, проте

тут їх поява нерідко зумовлена прагненням олітературнити лексичну основу назви, яка суперечить нормам літературної мови [4: 160].

Отже, соціолінгвістичний та еколінгвістичний аспекти дослідження ойконімії України взаємодіють і полягають у всебічному вивченні взаємозв'язків між українською ойконімією та середовищем, у якому власна назва народжується та функціонує.

1. *Масенко Л.* Нариси з соціолінгвістики / Л. Масенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
2. *Шаховский В.* Речь вокруг нас: эмотивная лингвоэкология / В. Шаховский [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://sr.fondedin.ru/new/admin/print?id> (22 лютого 2009 р.).
3. *Бучко Д.* Радянська дійсність і ойконімічна система України / Д. Бучко // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Сер. Мовознавство. – №1. – 2000. – С. 3–7.
4. *Нуждак Л.* Український ономастикон посттоталітарної доби у світлі еколінгвістики / Л. Нуждак. – Ужгород, 2012. – 239 с.

Використані джерела

1. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с.
2. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січня 1987 року (Відп. ред. Кириєнко В.І., Стадник В.І.; Упоряд. : Гринюк П.М., Сидорін А.Я. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

SOCIOLINGUISTICS AND ECOLINGUISTICS: CROSSING POINTS IN THE OIKONOMY OF UKRAINE IN THE 20th CENTURY

Olha Shulhan

*Cooperative Trade and Economic College in Ternopil
vul. Ruska 17, Ternopil, 46001, Ukraine
shulhan.olha@yandex.ua*

The article tracks correlation between such new linguistic disciplines as sociolinguistics and ecolinguistics. The accent is made on their interaction in the process of studying Ukrainian oikonomy in the 20th century. Social changes in the Ukrainian linguistic environment triggered by Soviet authorities are taken into consideration. Socio-political processes in Ukraine that took place in the 20th century before proclamation of independence produced a negative effect on the development and formation of oikonomy: frequent and wide-scale renaming led to the loss historical heritage in the names of settlements. One reason is that in the 20th century the process of settlement ordering and renaming was performed by commissions, where the majority of members were far from being linguists or specialists in the Ukrainian science and culture.

The article attempts to find the crossing points of sociolinguistics and ecolinguistics on linguistic and social levels in oikonomy. It analyzes major types of linguistic norms violations in the process of settlements renaming in Ukraine taking into account social changes in the 20th century. The application of ecolinguistic aspect is caused by the need to solve the problem of interaction of language, human, nature and settlement nomination. Involvement of social level to oikonomy provides the possibility to go deeper into the nature of settlements nomination, to identify conditions of their existence and dynamics of development and to introduce Ukrainian oikonomy in the 20th century as a social phenomenon, because with the establishment of Bolshevik power in Ukraine the fundamental change in administrative territorial system took place.

The article pays attention to deviations from the norms of the Ukrainian literary language in the structure of old and modern Ukrainian oikononyms that can be examined on phonological, morphemic, word forming and lexical levels. Most non-normative lexical variants of Ukrainian oikononyms are localized mainly in the East and South of Ukraine, where their appearance could be generally explained by the Russian language influence, which often has a historical and administrative nature. In the Western Ukraine the number of non-normative lexical variants is much lower; nevertheless, their appearance in the region is often caused by a desire to substitute the elements that contradict literary language norms by normative elements. Sociolinguistic and ecolinguistic aspects of the Ukrainian oikonomy interact and consist of thorough study of correlations between Ukrainian oikonomy and environment where proper name forms and functions. In the following decades of cultural and social development of our state we will be able to avoid such nominations and to regain lost oikononyms in all regions of Ukraine.

The prospects for further studies consist in applying ecolinguistic and sociolinguistic approaches to language and society relations in the context of contemporary globalized development through the research of Ukrainian onomasticon, its traditions and achievements.

Key words: sociolinguistics, ecolinguistics, linguistic standard, oikonym, oikonomy.

Список скорочень

АТП – Адміністративно-територіальний поділ;

АРК – Автономна Республіка Крим;

Вл. – Волинська область;

Вн. – Вінницька область;

Дніп. – Дніпропетровська область;

Зк. – Закарпатська область;

Зп. – Запорізька область;

І-Ф. – Івано-Франківська область;

Лв. – Львівська область;

Лг. – Луганська область;

Од. – Одеська область;

Пл. – Полтавська область;

Тр. – Тернопільська область;

Хр. – Харківська область;

Хс. – Херсонська область.

Стаття надійшла до редколегії 25. 06. 2014

Прийнята до друку 11. 09. 2014